

**ABDURAUUF FITRATNING MA'RIFATPARVARLIK FAOLIYATI VA
UNING AHAMIYATI***Narzulloyeva Dilfuza Bahriddin qizi**shakhnarzoullayev@gmail.com**Buxoro davlat universiteti, xorijiy tillar fakulteti talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning ma'rifatparvarlik faoliyati va uning jamiyat rivojida ahamiyati haqida so'z boradi. Abdurauf Fitratning ma'rifatparvarlik faoliyati milliy uyg'onish jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lgan. U ilm-fan, adabiyot va ta'lim sohalarida olib borgan islohotlari orqali o'zbek xalqining madaniy yuksalishiga beqiyos hissa qo'shgan. Uning ilgari surgan ma'rifiy g'oyalari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, yosh avlodni tarbiyalashda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ta'lim islohoti, jadidchilik g'oyalari, milliy uyg'onish, ma'rifiy qarashlar, yangi usul maktablari.

Аннотация: В статье рассматривается просветительская деятельность Абдурауфа Фитрата и ее значение в развитии общества. Просветительская деятельность Абдурауфа Фитрата была важной составляющей процесса национального пробуждения. Он внес неоценимый вклад в культурное развитие узбекского народа посредством своих реформ в области науки, литературы и образования. Выдвинутые им образовательные идеи актуальны и сегодня и служат важным ресурсом в воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: Образовательная реформа, идеи джадидизма, национальное возрождение, взгляды просвещения, новометодные школы.

Abstract: The article examines the educational activities of Abdurauf Fitrat and its significance in the development of society. The educational activities of Abdurauf Fitrat were an important component of the process of national awakening. He made an invaluable contribution to the cultural development of the Uzbek people through his reforms in science, literature and education. The educational ideas he put forward are relevant today and serve as an important resource in the upbringing of the younger generation.

Keywords: Educational reform, ideas of Jadidism, national revival, views of the enlightenment, new-method schools.

Abdurauf Fitrat o'z davrining eng muhim adiblaridan biri sifatida tanilgan. U nafaqat shoir, balki olim, nosir, dramaturg, ma'rifatparvar sifatida ham o'zini ko'rsatgan. Fitrat 1886-yilda Buxoroda ziyoli oilasida dunyoga keldi va u yerda ko'plab ilmiy va ma'rifiy ta'limotlarni o'zlashtirdi. Buxoro, Istanbul madrasalari va

dorilfununlarida tahsil olib, arab, fors va turk tillarini mukammal egalladi. Fitratning ijodi Turkistonda inqilobiy harakatlar kuchaygan davrga to'g'ri keldi. U jadid usulidagi maktablarning rivojiga hissa qo'shdi va ma'rifatparvarlik g'oyalarini ilgari surdi.

Fitrat o'zining Turkiston maorifini rivojlantirish va uni millat ehtiyojiga xizmat qilishi uchun bir qator muhim yo'nalishlarda faoliyat olib borgan. Bu yo'nalishlar quyidagilar:

1. *Ma'rifatni targ'ib etish:* Fitrat o'z asarlarida ma'rifatni yayish va xalqni ma'rifatga chorlashga alohida e'tibor bergan. U xalq orasida bilim olish va ta'limga bo'lgan ehtiyojni oshirishga intilgan.

2. *Yangi usul maktablar tashkil etish:* Fitrat yangi usuldagi maktablarni tashkil etdi, ularda zamonaviy ta'lim-tarbiya berishda ishtirok etdi va darsliklar yozdi. Bu maktablar orqali o'quvchilarga zamonaviy bilimlarni yetkazishga harakat qildi.

3. *Matbuot faoliyati:* Gazeta va jurnallar chiqarish orqali Fitrat ma'rifat tarqatishga, xalqni yangiliklardan xabardor qilishga harakat qildi. Matbuot sohasidagi faoliyati orqali u keng jamoatchilikka ta'sir ko'rsatdi.

4. *Teatr truppalari tashkil etish:* Ma'rifat va madaniyatni tarqatishda teatr san'atidan foydalanishni afzal ko'rdi. U teatr truppalari tashkil etdi va ularga dramalar yozdi, bu esa san'at orqali ma'rifatni targ'ib qilish imkonini berdi.

5. *Ta'lim olish uchun chet ellarga talabalar yuborish:* Fitrat mahalliy mutaxassislarni tayyorlash maqsadida chet ellarga talabalarni yubordi, bu orqali o'z xalqiga kerakli bilimlarni olib kelishga intildi.

6. *O'tmish merosini tahlil qilish:* O'tgan adabiyot va madaniy merosni to'plash, tahlil qilish va targ'ib etishda ham faol bo'lgan, bu esa millatning madaniyati va tarixiga hurmat ko'rsatishga yordam berdi.

7. *Ustozlik faoliyati:* Ko'plab olimlar va muallimlarga ustozlik qildi, ularning ilm-fan sohasidagi yutuqlarini rag'batlantirib, yangi avlodni tarbiyalashda yordam berdi.

Fitrat o'z uslubida va g'oyalarida ma'rifatning ahamiyatini birinchi o'ringa qo'yadi. Uning asarlarida xalqni ilm, ma'rifat va madaniyatga chaqirishi, zamon talablari bilan uyg'un ravishda fikr yuritishi, uning jadidchilik harakatidagi o'rnini yanada mustahkamlaydi. "Munozara" asarida Fitrat ta'lim va tarbiyaning muhimligini ko'rsatib, fikr almashish orqali insonlar o'rtasidagi muloqot va bilim ishlab chiqarish jarayonining ahamiyatini ta'kidlaydi. "Xind sayyohi qissasi" esa adabiy jihatdan ham, ma'naviy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Bu asarda Fitrat Sharqning madaniy merosini mukammal anglab yetish va uni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. U zamonaviy hayotda xalqni ma'rifatli qilish uchun ilg'or g'oyalarga asoslangan yangi fikrlarni ilgari suradi.

Fitratning ilm-fan, o'qitish va o'qish sohasidagi qoloqlikni tanqid qilishiga e'tibor qaratilb, ma'rifatparvar sifatida zamonaviy ta'lim tizimini isloh qilish zarurligini ta'kidlaydi va bu borada bir nechta asosiy sabablarni ko'rsatadi.

Birinchidan, Fitrat maktablarda dunyoviy fanlarning o'qitilmasligini va diniy aqidalar orqali xalqni ilmga erishishdan mahrum etishni muhim masala deb biladi. U mutaassib ruhoniylarni qoralab, ularning bilim yetishmasligini va xalqni chalg'itayotganini ta'kidlaydi. Bu yerda Fitratning "Ilm agar Chinda bo'lsa ham uni tilab o'qingiz" kabi hadislarga asoslanishi, ilm olishning ahamiyatini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, o'z asarlarida nodir ilmiy asarlarning yo'qolishi sabablarini tahlil qiladi. U ayrim hukmdorlarning bu asarlarga e'tibor bermasligi yoki ularni g'arb sayyohlariga arzon sotilishi oqibatida ilm-fanning rivojlanishini to'sqinlik qilganini bildiradi.

Uchinchidan, Fitrat mustamlakachilik siyosatini ham qoloqlik sabablaridan biri sifatida ko'radi. U mamlakatdagi ichki nizolar va tabaqalararo hamkorlikning yo'qligi mustamlakachilikka olib kelganini ta'kidlaydi.

Fitrat milliy qadriyatlar va o'zlikni anglash masalasini juda muhim deb biladi, shuningdek, yangi maktablar, gazeta va jurnallar kabi ta'lim va axborot vositalarining millatning o'zligini anglashida muhim rol o'ynayotganini ta'kidlaydi. Chor hukumati esa bu jarayonlarni to'xtatish yoki cheklashga harakat qilgan, chunki ular milliy uyg'onish va o'zlikni anglashni tahdid sifatida ko'rgan. Fitratning quyidagi fikrida bu holatni ochiq-oydin ko'rish mumkin: "Bizning diniy va milliy hissiyotlarimizni o'ldirmoq tilaga bilan Osturmov kabi mutaassib po'plarning idorasida gazeta chiqarildi, maktab ochildi, lekin o'z millatimiz va diyonatimizni onglatmoq uchun o'z tarafimizdan ochilgan maktablar va gazetalar bog'landi"¹.

Jadidlar o'zlarining ma'rifatga chaqiruvchi g'oyalarini matbuot orqali targ'ib qilishga ham intiladilar. "Ma'rifat" shirkatining tashkil etilishi, Buxoro jadidlarining bu boradagi sa'y-harakatlarini yanada faollashtirdi. Buxoro shahridagi Ibn Sino nomli kitob magazini va kutubxonasi, o'sha davrda amirlik siyosatiga qarshi bo'lgan kitoblar uchun muhim bir joy bo'lib xizmat qildi. Bu yerda nafaqat yashirincha nashr etilgan asarlar sotilgan, balki o'zbek va tojik ziyolilari uchun bilim manbayi sifatida ham xizmat qildi. 1912-1917 yillar davomida "Ma'rifat" jamiyati ta'lim va matbuot sohasida bir qancha muhim ishlarni amalga oshirdi. Darsliklar nashr etish, yangi maktablar ochish kabi faoliyatlari orqali ular xalqni bilimga chanqoq qilishga intildilar. Fitrat, Ayniy, Sharifjon Mahmud va Xakim Buxoriy kabi ziyolilar hukumat siyosatiga zid asarlarini Turkiston shaharlari va chet ellarda nashr ettirib, ulardan foydalanishni kengaytirdilar. Matbuot organlari ham jadidlarning ma'rifat tarqatishdagi asosiy vositalaridan biri bo'lib xizmat qildi. Fitratning maqolalari "Turon", "Buxoroyi

¹ Fitrat A. Turkistonda ruslar// Sharq yulduzi. 1992 yil №4 38-b

Sharif”, “Oyna”, “Alanga”, “Qizil O‘zbekiston” gazetalarida va “Maorif va o‘qituvchi” jurnalida e‘lon qilinishi orqali ko‘plab insonlarni ma‘rifat yo‘lida harakat qilishga undadi.

Fitrat o‘zining teatr san‘ati orqali xalqqa madaniyat va ma‘rifat tarqatishdagi intilishi bilan ham tanilgan shaxsdir. 1914-yilda Buxoroda havaskor teatrchilik ishini yo‘lga qo‘ygan va sahnada faol qatnashib, o‘z rollarini ijro etgan. Teatrda tushgan pullarni birinchi jahon urushi davrida azob chekkan musulmonlar foydasiga sarflaganligi uning odamiylik va insonparvarlik xislatlarini ko‘rsatadi. Fitrat, shuningdek, teatr truppalari uchun dramalar yozib bergan va “Chin sevish”, “Arslon” kabi asarlarni sahnaga qo‘ygan. 1923-yilda VLanskiyni Buxoroda teatr ishlarini yo‘lga qo‘yish uchun taklif etishi ham uning madaniyatga bo‘lgan qiziqishini va ulkan xizmatlarini ko‘rsatadi. 1918-yilning aprelida Toshkentga kelgan Fitrat o‘qituvchilik faoliyatini boshladi va bu yerda “Chig‘atoy gurg‘ini”ni tashkil etdi. U jamiyatda madaniy merosimizni o‘rganish va avlodlarni ajdodlarning ruhiyati bilan bog‘lashda muhim rol o‘ynagan.

Xulosa qilib aytganda, Abdurauf Fitratning ma‘rifatparvarlik faoliyati o‘zbek milliy uyg‘onish davrining eng muhim hodisalaridan biri hisoblanadi. U jadidchilik harakatining yetakchi vakili sifatida xalqning savodxonligini oshirish, ilm-fanni rivojlantirish va milliy o‘zlikni anglash masalalariga alohida e‘tibor qaratdi. Fitratning ma‘rifiy faoliyati nafaqat adabiyot va ilm-fan sohalarini qamrab oldi, balki ta‘lim tizimini isloh qilish, yangi usul maktablarini rivojlantirish, ijtimoiy va madaniy islohotlarni amalga oshirish kabi masalalarga ham keng yo‘naltirildi. Fitrat o‘z asarlarida ilm-ma‘rifatni jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida ko‘rsatgan. U xalqning ilg‘or dunyoqarashini shakllantirish maqsadida ilmiy va badiiy asarlar yozib, insonlarni o‘z aqliy salohiyatini rivojlantirishga undagan. Xususan, “Rahbari najot”, “Sayha”, “Hind ixtilochilari” kabi asarlarida ma‘rifatning inson va jamiyat hayotidagi o‘rni haqida fikr yuritgan. Fitratning ma‘rifatparvarlik faoliyatida ta‘lim muhim o‘rin tutadi. U eski maktab va madrasalarning zamonaviy talablar asosida isloh qilinishi lozimligini ta‘kidlab, yangi usul maktablarining joriy etilishini qo‘llab-quvvatladi. Fitratning ma‘rifiy qarashlari va u ilgari surgan g‘oyalar bugungi kunda ham dolzarbdir.

Shunday qilib, Abdurauf Fitratning ma‘rifatparvarlik faoliyati o‘zbek xalqining ma‘naviy va madaniy yuksalishida muhim rol o‘ynagan. U qoldirgan ilmiy va badiiy meros bugungi kunda ham katta ahamiyat kasb etib, kelajak avlod uchun bebaho manba bo‘lib xizmat qiladi. Fitratning asarlarini chuqur o‘rganish va uning ilg‘or g‘oyalarini amaliyotga tatbiq etish nafaqat tarixiy adolatni tiklash, balki jamiyatimizning yanada taraqqiy etishi uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fitrat A. Turkistonda ruslar// Sharq yulduzi. 1992 yil №4 38-b

2. Safarova M. “Abdurauf fitratning maorifi va ma’rifatini rivojlantirish borasidagi hatti harakatlari”. Innovative developments and research in education. P 33-36.
3. Azimova N. “Fitratning Sharq siyosati asari”. Golden brain ISSN: 2181-4120. P 196-201.
4. Isomiddinov Y. (2023). “Abdurauf Fitrat ma’naviy merosining iqtisodiy va ijtimoiy mohiyati”. Sustainable economic development of regions: international and national concepts - International scientific - practical conference. P 970 – 978.
5. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. I-Jild. She’rlar, nasriy asarlar va dramalar. Nashrga tayyorlovchi H.Boltaboev. T.: —Ma’naviyat, 2002.
6. Quryazov I.B. “Turkistonda jadidchilik harakati va ularning faoliyati”. “Экономика и социум” №1(116) 2024. P 424-427.